

пенен пайдаланыў аркалы шығарманың оқыўшыға деген эстетикалық тәсиршеңлигин арттырады.

Дәўлеткулдың шаңарағының берекети қашып, дәўлеті таяды, ҳаялы өлгеннен кейин балаларының да турмысы келиспей, хожалығы бузылады, жетим қалған ақлығы да набыт болады.

Өзиниң қайсы қылўасы ушын бундай жағдайлардың жүз берип атырғанын ойлап, ой түбине жете алмаған Дәўлеткулға атқосшысы Мамыттың мәсләхәти менен Улдайгүлди қайтадан жұмысқа алады.

Ат көтермес саўлатлы нәзелимнің не ушын қарапайым сипсекеш болып жүргенине ҳайран болған Дәўлеткул «ҳаялдың кийели» екенлигин тән алады.

Жазыўшы бул шығармасы аркалы инсанлардың әдеп-иқрамлылық пазыйлетлериниң уллылығын тәриппеп, ҳадаллықтың ҳәр қандай нәрседен үстин келетуғынлығын айтпақшы болған.

«Дийўана» гүррининде өмир-өмиринше адамлардан мийрим-шәпәт, мирийүбет инсанларға күткен, бирақ

дийўана ҳалына түсип қалған инсанлар, оларға пүткиллей жат, жаманлық етиўден басқа ҳеш нәрсени билмейтуғын нәкас адамлар: бийкешине меҳир-муҳаббат бере алмаған жеңге, сүйген қызына опадар бола алмаған жигит, ижара ҳақы алыўшы сықмар ҳаял образлары, олардың характерлери жүдә шеберлик пенен сәўлеленген [7]. Бул типтеги қаҳарманлардың ис-хәрекетлери, образлары кимниң болса да жүрегине қозғаў салып, жиийиркендиреди, кеўлинде жаманлыққа, ипласлыққа қарсы ғәзеп отын тутандырады.

Жуўмаклап айтқанда, жазыўшы Х.Өтемуратованың аты аталған шығармалары ғәрезсизлик жылларындағы гүррин жанрын раўажландырыўға белгили үлес болып қосылды. Оның гүрринлериндеги турмыс шынлығын жаңаша сүўретлеўге, қаҳарман образын жасаўға деген умтылыс авторлық идеяның оқыўшыға тәсиршең формада жетиўине негиз болды.

Әдебиятлар

1. Шарафиддинов О. Истеъдод жоллари. Адабий портретлар. –Тошкент: Ғафур Ғулом иомидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987.
2. Өтемуратова Х. Жигитлер де жылайды /Совет Қарақалпақстаны. –Нөкис: 1990, 6-октябрь №189.
3. Өтемуратова Х. Адамның зәҳри / Қарақалпақстан жаслары. – Нөкис: 1993, 9-октябрь, №157-158.
4. Фитрат А. Адабиёт қондалари. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1995.
5. Өтемуратова Х. XX әсирдің рыцары. // “Өмиўдәрә”. – Нөкис: 1990. - №3. 57-69-б.
6. Өтемуратова Х. Ҳаялдың кийеси / “Еркин Қарақалпақстан”. – Нөкис: 2002, 16-февраль.
7. Өтемуратова Х. Дийўана / “Қарақалпақстан жаслары”. – Нөкис: 1991. 21-июнь, №75.

РЕЗЮМЕ

Мақолада Х.Өтемуратованың ҳикояларидаги бадий хусусиятлар тасвирланған. Айниқса, ёзувчининг персонаж, қаҳармонлар, образларнинг яратилишидаги маҳорати ҳақида фикр юритилади. Асарлардаги конфликт масаласи, ҳаётӣ муаммолар воқеаларнинг кетма-кетлиги орқали очиқ берилған. Ҳикояларда мустақиллик даври нафаси, янги образлар, янгича фикрлаш ва қутилмаған бурилишларға эга қаҳармонларнинг ифодаси тасвирланған.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются художественные особенности в рассказе Х.Утемуратовой. Особенно мнение писателя открылся персонажей, герои, опыт образов. В произведение конфликт, жизненные проблемы раскрываются по степенно. В рассказе изображается период независимости, новые образы, креативно мысленные и выражение героев с неожиданными поворотами.

SUMMARY

The article describes the artistic features of H. Utemuratova's stories. In particular, one thinks about the writer's skill in creating characters, heroes, images. The issue of conflict in the works, the problems of life are revealed through a series of events. The stories depict the breath of the independence era, new images, new thinking and the expression of heroes with unexpected twists and turns.

ЎЗБЕК ФОЛЬКЛОРИДА ЛОФ ВА ЭРТАК ЖАНРЛАРИНИНГ МУНОСАБАТИ

Д.Мехлиева – таянч докторант

ЎзРФА Ўзбек тили, адабиёти ва фолклори институти

Таянч сўзлар: лоф, лофчи, ҳажвий эртақ, муболаға, кал.

Ключевые слова: лоф, лофчи, комикс, преувеличение, кал.

Key words: Lof, lofchi, comic tale, exaggeration, kal.

Халқ оғзаки ижодининг бугун биз “жанр” деб атайдиган намуналари қачон пайдо бўлгани номаълум бўлсада, уларнинг барчаси уч катта турга бўлиниши, илмий тадқиқ этилиб, бир тизимга солинган вақти, жараёни амалга оширган илм аҳлларида воқиф эканлигимиз тадқиқот мавзумизни ёритишда шамчирок вазифасини ўтайди.

“Насрий фолклор жанрлари аввало оғзакилиги, эпик турга мансублиги, насрий характерига кўра бир хилликни касб этади. Шунга қарамадан, ҳар бир жанр ўзига хос жиҳатлари билан ўзаро фарқланади.

Ўзбек халқ насри таркибига кирган жанрлар ўзаро умумий белгиларига кўра икки гуруҳга бўлинадилар:

Биринчи гуруҳни миф, афсона, ривоят, деномик ҳикоялар ташкил этади.

Иккинчи гуруҳ эртақ, накл, латифа ва лофлардан ташкил топган. Бу гуруҳ жанрлари юксак бадийликка эга эканлиги, ахлоқ нормаларини белгилаш, таълим-тарбия ғояларини акс эттириш, айтиш пайтда эстетик завқ бериш вазифасини адо этиши, ижтимоий-маиший воқеаларни ҳаёлий ва ҳаётӣ уйдирмаларда ҳикоя қилиши билан фарқланади.

Ҳар икки гуруҳ жанрларида қаҳармон ҳаракати билан боғлиқ замон ва макон таърифи ҳам турличадир. Вақт миф, афсоналарда “Дунё пайдо бўлганда, узок ўтган замонда”, “Тангри дастлаб ер, осмонни яратганда” шаклида, ривоятларда вақт конкрет, аниқ замонда, эртақ, латифа, накл, лофларда ноаниқ замон, эпик маконда юз беради” [4:8-9].

Қўшимча қилиб айтиш мумкинки, оғзаки ижод жанрлари тарихий тараккиётига кўра бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ҳолда бир-бирини тўлдиради, шохлари тарвақайлаб кетган энг сара мевали дарахтни эслатади, мевасидан тоғи кўрган инсонга маънавий қувват, шиғо бўлади...

Лоф ўзбек халқ оғзаки ижодининг муболағали бадий тасвир воситасида ҳажв, енгил юмор, ҳазил-мутуйиба, сўз ўйини, масҳара, найранг кўрсатишга асосланган аччиқ ёки хушчақчақ кулги яратувчи мустақил жанридир. Лофлар диалог асосига қурилади ва айтивчи (лофчи)лардан бирининг мантиқий ғолибликка эришиши билан якунланади.

Унинг реал воқеликни қамрови, манбаага муносабат, бадий акс эттириш мезонларини аниқлаш генетик асослари, ўзгача хусусиятларини белгилаш

имкони беради. Ўзига хосликнинг равшан тус олишида қиёсий таҳлил муайян талабга жавоб беради, хусусий хоссаларини кашф этишга имкон яратади.

Лофнинг мустақил жанр сифатида шаклланишида сатирик эртаклар, қизиқчилик аңаналари, аския, латифа, нақл, оғзаки ҳикоялар алоҳида аҳамият касб этиб, айрим белгилари, тасвир воситалари мазкур турга мос табиатнинг ташкил топишида етакчи роль ўйнаган.

“Эртак афсона сингари энг қадимги, энг оммавий, кенг тарқалган мустақил жанрлардан биридир. У таълимий аҳамиятга, хусусан, яхши хулқ, одоб-ахлоқ, нозик дид, юсак фаросат, доно ақл, тадбиркорликни нақл этиши билан ажралиб туради” [4:4].

Эртак, латифа, нақл, лофларда қаҳрамон, воқеа ва ҳодисалар бадиийлаштирилган, ҳаётда бўлгандай эмас, идеаллаштирилган тарзда, кенг кўламда тасвирланади.

“Эртак жанрининг асосий хусусиятларидан бири унинг халқ ҳаёти, кураши, тарихи, психологияси, дунёкараши, урф-одатлари билан жуда яқин боғланган бўлиши ва инсонларга ахлоқий ва маънавий йўлдош бўлиб келишидир... Қаҳрамонлари ҳайвонлардан иборат мажозий эртаклар, ҳажв эртакларда унинг ҳазил-мutoйиба, кулги характерини эртак бошидаёқ кўрсатиб турадиган доимий эпитет кўллаш услуби ҳам мавжуддир. Ўз навбатида эртакка кириш ёки эртакчининг ўзи айтмоқчи бўлган эртакдаги воқеа-ҳодисаларга муносабатини кўрсатадиган ўша бошланиш жойи одатда саж ёки шеърӣй шаклда айтилади:

“Бор эканда, йўқ экан,
Оч эканда, тўқ экан,
Бўри –баковул экан,
Тулки –ясовул экан,
Қарға –қақимчи экан,
Чумчук –чақимчи экан.
Ғоз –қарнайчи экан,
Ўрдақ –сурнайчи экан.
Лайлак –ноғорачи экан,
Товуқ –тоғорачи экан.
Илон танобчи экан,
Қалдирғоч лофчи экан.
Тошбақа тарозибон экан,
Қурбақадан қарздор экан.

Бу мисолда парранда ва турли жониворлар жисмоний тузилишидаги баъзи хусусият ҳамда унинг одати, феъл-атвори турли касб-хунар, мансаб эгаларининг баъзи характер чизиқларига қиёс этилиб, оригинал ўхшатиш, метафоралар билан кулгили ҳолат юзага келтирмоқда” [5:5].

Тадқиқот мавзумиздан келиб чиқиб, юқоридаги зачинда диққатимизни тортган “қалдирғочнинг лофчи” эканлиги “Қиссаси Рабғузӣй”да келтирилган мифологик афсонага бориб такалади. (Кейинги тадқиқотларимизда батафсил тўхталамиз).

Ҳаттоки лофлар эртаклар, дostonлар орасида ҳам кўп бўлгани каби, баъзи эртаклар гоёйи мазмуни фақатгина лофчилик услубига қурилган. Шу жиҳатдан: “Нўхотвой”, “Пуфакбой”, “Ҳандалак полвон”, “Қулоқбой”, “Олтмиш оғиз ёлғон гап”, “Уч ёлғонда қирқ ёлғон” [2] эртакларини эслатиб ўтиш киқоя.

Бир қанча эртаклар бир халқдан иккинчи қўшни халққа ўтган ва тарқалган. Қўшни қардош халқлардаги эртакларнинг бир-бирига ўтиши, кенг тарқалиши шуни кўрсатадики, бу қардош халқлар энг қадимги замонлардан бери бир-бирлари билан бирликда, ҳамжиҳатликда, иқтисодий, сиёсий, маданий, адабий муносабатда бўлганлар.

Ўзбек халқ эртаклари орасида турмуш ҳодиса воқеаларини ҳажвий образлар ва кулгили ситуациялар, мажоз ва муболағалар, лоф ва лофчилик ёрдамида хушчакчак ҳикоя қиладиган хиллари ҳам борки, улар

ўзларининг специфик хусусиятлари билан бошқа эртаклардан фарқ қиладилар.

Ана шундай эртаклардан бири “Қирқ ёлғон” эртагидир. Бу эртак деярли барча туркий халқлар оғзаки ижодида учрайди.

Ўзбекларда “Қирқ ёлғон” [2], козoқларда “Қырық отірік” [6], қирғизларда “Қырк қалп жомок” [7:58-62], озарбайжонларда “Samet’in Nağılı” [8:37] эртаклари мазмуни айнан бўлиб, подшони ўз “ёлғонларига” ишонтира олган “қал” унинг қизига уйланади.

Эртакда кўрсатилишича, подшонинг қизига хаваскорлар кўп. Аммо унинг шарти: уч ёлғон айтмоғи, ҳар ёлғонда қирқ ёлғон бўлмоғи керак. Кўп шахзодалар бу шартни бажара олмагач, бир подачи “қал” талабгор бўлиб сўз бошлади:

“–Таксир, мен камбағал, қашшоқ етимман. Отадан битта эдим, ўла-ўла учта қолдик. Учала оға- ини биров-биримизни билмас эканмиз. Биз топишиб, сўрашиб қолдик. Бундай қарасам биримизнинг ёқамиз йўқ, биримизнинг енгимиз йўқ, биримизнинг этагимиз йўқ.”

Эртакда келтирилган “ёлғонлар” даврининг ижтимоий-сиёсий муаммоларини ҳажв, аччиқ мазах орқали очишга хизмат қилади:

“Мен отадан туғилганда қашшоқ етимлар битта бўлса, ҳозир улар сон-саноксиз, улар очлик ва ночорликдан қирилиб кетяптилар. Охири ўла-ўла уч киши қолдик, қолганларимизнинг ҳам “биримизнинг ёқамиз, биримизнинг енгимиз йўқ, биримизнинг этагимиз йўқ” каби “эшиқдан сигмай тешиқдан чиқиб кетадиган” нимжон, ҳоли хароб инсонлар, ўқсик болалар қиёфаси ҳажв ортига беркитилади. Булардан иккитасининг қорни сира нонга тўймаган, учинчиси бўлса оч. Ҳатто улар қўлга қирса-топилса “олти ботмон гўштни пиширмай, қотирмай еб қўйишга тайёр кишилар.

“Қўр қўрни қоронғида топар” деб учаламиз топишиб, бир улфат бўлиб, йўлга юрмай, четга чиқмай кетавердик:

Турмушнинг оғирлиги, ўлпон ва солиқларнинг ҳаддан зиёдлиги, халқнинг бирор кимсага, бирор жойга бу борада арз қила олмаслиги, подшонинг адолатсиз сиёсатидан бир қадам ҳам четга чиқа олмаслик...

“Бундай қарасак, бир ерда учта пул ётибди. Иккитаси сийқа-сийқа бўлиб кетган, биттасининг муҳри йўқ. Муҳри йўқни этаги йўқнинг барига солиб кетавердик. Йўл юрдик, йўл юрсак ҳам мўл юрдик, бориб-бориб бир сойга тушдик. (бир нусхада “учта ҳовузи бор жойга етиб келдик”) Сойга қарасак сув йўқ, қуп-қуруқ, биттасининг суви йўқ”) Унда учта балиқ ётибди (Уч нусхада “Суви йўқ ҳовузда учта балиқ кўрдик”) иккитаси ўлик, биттасининг жони йўқ. Жони йўғини олиб этаги йўқнинг барига солдик. Сойдан чиқиб йўлга тушдик, кетавердик, кетавердик. Олдимиздан учта уй қикди: иккитасининг томи йўқ, биттаси яп-яланғоч. Яп-яланғочига кириб борсак, учта қозон турибди, иккитаси илма-тешиқ, биттасининг таги йўқ. Таги йўғига этаги йўқнинг барига балиқни солиб, пиширмоқчи бўлдик. Чангалзорни ахтариб, бир боғ ўтин тополмай, ўт ёқмасдан балиқни пиширдик, ўтинни аямай ёқа берибмиз, суяқлари хил-хил бўлиб кетибди, гўштига иссиқ ўтмабди. Уч оғайни еяберибмиз-еяберибмиз, қорнимиз тўйиб кетибди. Кетамиз деб эшиқдан сигмай, тешиқдан чиқиб жўнаб қолдик.” Уларнинг бу ахволга тушишига илк сабабчи, мамлакатни харобазорга айлантирган, “сойларни сувсиз қолдирган”, инсонларнигина эмас, балиқларни ҳам “иккитаси ўлик, биттасининг жони йўқ” даражага келтирган, “уйларни томи йўқ, яп-яланғоч”, “чангазорлардан қанча ахтарсанг ҳам бир боғ ўтин топилмайдиган”, пулларни кадрсизлантириб “сийқа-сийқа, муҳри йўқ” қилган тузумнинг жабр-зулми, хон-бекларнинг ўзаро қирғинбарот уришлари бўлса,

иккинчи томондан мол-мулкка эга бўлган, аҳолининг унча катта қисмини ташкил этмаган бойларнинг жуда арзимас ҳақ эвазига оддий оддий қашшоқ одамлар меҳнатидан фойдаланиб “олти ой деҳқончилик қилиб, ишлаган ҳақи битта жуводиз” ёки “ёзи билан ишлаган ҳақи уч ойлик ризки” бўлиши, ҳақини талаб қилса хўжайинларнинг “сенга ҳам ҳақми?” деб “уриб ўлдириши” гача бориб етиши эди. Шунинг учун мазлум бечоралар “йўлдан юрмай, четга чиқмай, кетаверишга” мажбур бўлар эдилар, дейилмоқчи.

“Бир жойда битмаган ўтнинг тагида туғилмаган куёунинг боласи ётган экан. Экилмаган толни кесилмаган поясидан бир хўл гавронни ясаб, соб қолдик, уч думалаб йиқилди, ушлаб сўйвордик, олти ботмон ёғ қилди, олти ботмон гўшт, гўштини пишириб қотирмай учаламиз еб бўлдик. Иккитамиз тўймадик, биттамиз оч қолдик, иккита акам хафа бўлиб, аразлаб кетиб қолди, “ёғ ўзимга қолди” деб чоригимни ечиб, олти ботмон ёғ билан чорикни мойладим, биттасига етди, биттасига етмади.”

“Кал”нинг муболағали ёлғонлари бир томондан адолатсиз сиёсатни фoш қилиш бўлса, иккинчи томондан халқнинг зукко, сўзга чечан, юксак ақл-заковат соҳиби, ҳар қандай вазиятдан усталик билан чиқа олиш қобилиятини намоён қилиб, енгил кулги, хушнудлик, эстетик завқ бағишламоқда. Ёлғон айтиш баҳонасида инсон тафаккур ва тасаввурини чархлашга хизмат қилмоқда.

“Чарчаган эканман, ухлаб қолибман. Бир вақт говуру-гувур тўпалон пайдо бўлди. Сакраб ўрнимдан турсам, мойланган чоригим билан, мойланмаган чоригим муштлашиб, солишяпти. Икковининг жағига бир тарсақидан уриб, тагин ётиб ухладим. Бир вақт уйғониб қарасам, мойланган чоригим менинг чопонимни устимдан тортиб олиб, ўзининг устига ой-қора қилиб ёпиниб, ухлаб қолибди, мойланмаган чоригим аразлаб кетиб қолибди.

Мойланган чоригимни уйғотиб қийиб олдим, этаги йўқ чопонни бар уриб уйга келдим. Мен кетаётганда уйда кампир онам билан бир хўрозим қолиб эди. Борсам на чорик бор, на кампир бор, на хўроз бор. “Бу қандай мушкул иш бўлди, энди буларни қаёқдан топдим” деб даргоҳингизга арз қилиб келдим. Дарвозада турган амалдорларингиз киргизмади, деб бошини солиб турди.”

Қадимда хон-беклар саройига оддий камбағал, совға-саломларга қурби етмайдиган ғариб кишилар мутлақо қира олмаганлар. Сарой муҳитидаги кишиларнинг баднафслиги, порахўр, очкўзлигини яхши билган “кал” икки юз қўй ваъдаси билан подшо бошлиқ аёнларни умидвор қилиб, ўз мақсадига йўл топади.

“Подшо уламо-фузалоларига қарабди. Улар ўрнидан туриб подшога қуллук қилиб:

-Таксир, бу калнинг ҳамма гапи ёлғон, лекин бу кал қўйни ҳам йўқоттимга чиқаради,-дебди.

Кал гап бошлаб кетибди:

-Йўқ, таксир, амалдорлар дарвозангизга киргизмагандан кейин, кўнглим бузилиб, кампир билан хўрозни, бир пой чорикни излаб кетиб қолдим. Йўл юрдим, йўл юрсам ҳам мўл юрдим, бир қишлоққа етдим. Ахтариб, суриштириб юриб, хўрозни топиб олдим. Бир бойниқиде деҳқончилик қилиб юрган экан. Қўришиб, омонлашиб, ҳол-аҳвол сўрасам, олти ой ишлаган ҳақи битта жуводиз бўлибди, уни ҳам хўжайини нася қилибди. Хўжайини билан уришиб, жанжаллашиб жуводизни ундириб олдим, хўрозга: “юр кетайлик” десам, “тагин олти ойга юрганман” уч ой ўтди, қолган уч ойни битириб, ҳақимни олиб ўзим бораман” деди. Жуводизни олиб, хўроз билан хайрлашиб уйга келсам, уй ҳам йўқ. Тоза диққат бўлиб, уйни, кампирни, бир пой чорикни излаб чиқиб кетдим. Тепага чиқиб қарадим, кўринмади, қирга чиқиб

қарадим, тоққа чиқиб қарадим кўринмади. Қайтиб бир сойга тушдим. Жуводизни ерга санчиб, устига чиқиб қарасам, Сирдарёнинг бўйида кир ювиб ўтирибди. Жуводизни олиб неча тоғ, неча қир, неча йўл ошиб, олдига бордим. Мени йўқотиб қўйиб, бировниқиде чўрилик қилиб юрган экан. “Юринг кетамиз” десам, “Ҳақимни олмай кетмайман” деди. Уч йилда ишлаган ҳақи уч ойлик ризки бўлибди. “Сен кетавер, яна уч ой хизмат қилиб, ўзим бораман” деди.”

Эртақдаги хўроз образи ҳам мажозий бўлиб, у ҳам халқ вакилидир. Бу эртақдаги мажозий, киноявий лофлар орқали халқ зулм, адолатсизлик, ноҳақлик, очкўзлик, ҳийла-найранг иллатларини масҳара қилиб, адолат қарор топишига умид боғлаганлар. Эртақнинг гоёси ўзига хос юксак бадиий савияда ифодаланган.

“Этаги йўқ чопонимга бар уриб, пешонамга бир чертиб, кампирнинг олдидан бурилиб, дарёнинг кўпригига қараб йўл олдим. Борсам, дарё тошиб, кўприкни сув олиб кетибди. Сочимнинг туби терлаб, ташна бўлиб қолибман. Сув ичай десам, дарё музлаб ётибди, тошлоқдан битта ҳам кесак тополмай, каллам билан музни урдим, муз ёрилди, калламни музга тиқиб сувдан ичиб жўнадим. Бир вақт кетатуриб, жуводизим эсимга тушиб қолди. Дарёдан сув ичганимда ўша ерда қолаверибди. Қайтиб дарёнинг бўйига келдим, жуводиз йўқ. “Энди бундан ҳам ажралдим” деб кампирнинг олдига бордим. Борсам, кампирнинг уч ойи битган экан. Хўжайинидан ҳақини талаб қилса, хўжайини: “Сенга ҳам ҳақми?”- деб кампирни уриб ўлдириб қўйибди. Дод-фарёд қилиб: “қандай мушкул кунга қолдим”, деб даргоҳингизга арз қилгани келдим. Дарвозада турганлар киргизмади, - деб бошини солиб турибди.

Подшо уламоларига қарабди, уламолари калга қарабди, улардан бири туриб подшога қуллук қилиб:

-Таксир, бу калнинг гапига ишонманг, қўйни сўранг, шу бўладиган бўлса, сал туриб қўйни ҳам “йўқолди”, “ўлиб қолди”га чиқаради, - деб турибди. Кал гапга кирибди:

-Йўқ, таксир,- дебди, даргоҳингизга киргизмагандан кейин, ўзим бориб чатоқлик қилиб кўрайин деб кампирни ўлдирган хўжайин олдига бордим. “Кампирнинг ҳақини бер, ўлигининг хунини бер” деб халқнинг олдига олиб чиқдим. Кўпчилик ўртага тушиб, базўр бир эшак ундириб берди. Эшакни миниб қайтиб келаётсам, йўлдан бир қарвон ўтаверди. Қарвонбоши менга қараб: “Хов кал, эшагинг яғир бўлиб қолибди. Тушиб тўқимини бошқатдан яхшилаб ол” деди. Тушиб қарасам елкаси ўйилиб кетибди. “Хўв ака, бунга нима дори” десам, у ёнғоқ дори, мана шу ёнғоқни қуйдириб, яғирга қўйсанг, тузалади” деб қўлимга битта ёнғоқ берди. Ёнғоқни қуйдириб, эшакнинг яғирга қўйдим, тўқимини ўрайин деб қарасам, яғирдан ёнғоқ кўкариб чиқиб келяпти. Ҳаш-паш дегунча кўтарилиб кетиб, гуллаб туга бошлади. Бундай қарасам шишиб қолибди. “Устига чиқиб боксам, эшакнинг бели майиб бўлар, кесак билан уриб қоқиб олайин” деб эшакни бир шудгорга олиб келдим. Кесак кўп, билакни шимариб олиб, шу кесакни отаман...на отган кесагининг биттаси қайтиб тушади, на битта ёнғоқ тушади. Мен ҳам чарчамай отавердим. Бир вақт шудгорда кесак қолмади. “Энди ўзим чиқмасам бўлмайди деб ёнғоқнинг устига чиқсам, у ботмон шудгор бўб қолибди, бир чеккадан шилдираб сув оқиб турибди. “Зап тарвуз экадиган ер бўлибди”, деб тарвуз экиб қўйдим. Ҳар тарвузлар бўлди денг, кучоққа сигмайди.

Ақл бовар қилмас ёлғонлар худди ҳақиқатдек тингловчини ҳайратга солади, баъзан чалғитиб, қоришқик фикрлар гирдобига тортади. Барчаси ёлғон эканлигини билиб турсанг-да, тўхтамасдан шу ёлғонларни тўқий олаётган “кал”нинг ҳолатини тасаввур қилган одамга завқ, самимий кулги бахш этади.

У давом этади:

“Сувнинг бўйига ўтириб, тарвузнинг биттасини сўймоқчи бўлдим. Пичоқ билан озгина чакмоқлаб, чакмоқланганини пичоқнинг учи билан туртиб оламан деган эдим, ўйилиб пичоқ тарвузнинг ичига тушиб кетди. Эгилиб оламан деган эдим, ўзим ҳам тушиб кетдим. Пичоқни излаб юрсам бир одам йўлиқди: “Ака йўл-пўлда битта пичоқ кўринмадими?” десам, “Хали битта пичоқни кидириб юрибсанми, биз қирқта карвон эдик, ҳар биримизнинг қирқтадан туямиз бор эди, йўқотишиб тополмай юрибмиз”, деди.

Ҳаддан ортиқ муболаға –лоф инсон фантазиясининг, ҳаёлот оламининг чексизлигидан далолат беради. Топқирлик билан айтилган “ёлғон” фикрлар ҳузур, кайфият бахш этади.

“Бу мушкулни ечиш учун ҳам даргоҳингизга арз қилиб келдим, - деб бошини солиб турибди. Подшо ўйлаб қолибди. Уламолардан биттаси туриб подшога куллуқ қилиб:

-Таксир, бу калнинг йўқолган нарсаларини хазинангиздан бериб жўнатворинг, - дебди.

Подшонинг кизи эшикнинг орқасида кулоқ солиб турган экан, қиз отасининг олдига чиқиб:

-Менинг уч шартимни шу кал бажарди, кал бўлса ҳам шунга тегаман, дебди.

Шунда кал иргиб ўрнидан туриб, подшога таъзим қилиб:

-Таксир, фалон тоғда фалон бойнинг қўйини боқдим, ўзимнинг ҳисобимда ҳақим икки юз қўй бўлди. Хўжайиним шу қўйни бермай ҳайдаб юборди. Подшоҳим, сиз ундириб оласиз, шу икки юз қўйни тўянага қўшдим,- дебди.

Подшо тўй-томоша қилиб, кизини калга берибди. Кал мурод-мақсадига етибди” [2].

Эртақнинг “Уч ёлғонда қирқ ёлғон” деб номланишига шоҳ кизининг шу мазмундаги талаби сабаб бўлгандир. Шоҳ кизига талабгор бўлиб, шартни бажаролмай нобуд бўлган кўп кишиларнинг ёлғонлари эртақда келтирилмаса ҳам, унда кўрсатилишича ҳеч бирининг жавоби кизни ва ҳақамларни қаноатлантирмаган. Лекин шу чўпоннинг жавоблари ҳақиқатан сарой аҳли томонидан гарчи улар “кал”га салбий муносабатда бўлсалар ҳам, эътироф этилади.

Адабиётлар

1. Афзалов М.И. Ўзбек халқ эртақлари ҳақида. –Тошкент: 1964. 94-б
2. Karimiy B. Ozbek xalq ertaklari. –Taskent: 1939.
3. Жалолов Ғ. Ўзбек халқ эртақлари поэтикаси. –Тошкент: 1976. 103-б.
4. Имомов К. Ўзбек халқ насри поэтикаси. -Тошкент: “Фан” 2008. 200-б.
5. Раззоқов Ҳ. Ўзбек халқ оғзаки ижодида сатира ва юмор. –Андижон: 1965.
6. Kitap.kz
7. Кыргыз эл жомоктору. 2013
8. Azerbaijan nagillari 2010

Икки юз қўйни қайта-қайта такрорлаши сарой аҳли психологиясини очиб беради. Шу билан бирга, бу эртақдаги кучли тазод шундан иборатки, чўпоннинг сўзларидаги ҳар бир деталь амалдорлар манфаатига қарши ҳақиқатни мажозий фош этгани учун ёлғон саналади. Аслида эса, ҳақиқат сингари намоёиш этилади.

Эртақ бошланишидан гўё лоф, ёлғонга ўхшаб кўринган қўйлар воқеанинг ечимида, ҳақсизлик, зўравонлик қурбони бўлган реал ходиса сифатида намоён бўлади.

“Бизнингча “Уч ёлғонда қирқ ёлғон” ҳаётий юмористик эртақ десак тўғри бўлади. Чунки у кишиларни кулдириш ва шу билан бирга халқ қаҳрамони –калнинг ҳозиржавоблиги, билимдонлигини намоёиш этиш асосига қурилгандир.” [3].

Эртақдаги мажозий лофларнинг кўпчилиги зулм ва адолатсизлик, ноҳақлик ва зўравонликни фош этиш, эртақнинг бош комик қаҳрамони, меҳнаткаш халқ “кал” образида намоён бўлади. Унинг характеридаги усталик, тадбиркорлик, сўзамоллик, эпчил ва уддабуронлик каби хусусиятларни очиб беришга хизмат қилади.

“Кал ўзбек халқ эртақларидаги асосий ижобий образлардан биридир. У меҳнаткаш халқ вакили, кўримсиз, атрофдагилар ҳазар қиладиган даражага борган, кўринишда содда, аммо баъзи сеҳрли кучлар ёрдами билан қаҳрамонликлар кўрсатиб мақсадга эришувчи ажойиб образдир.

Кал подшо, хон, бой, савдогар ва бошқа салбий образлар билан учрашади. У ўзининг сўзга, ишга усталиги, ақли, фаросати, уддабуронлиги, донишмандлиги туфайли ҳар қандай салбий образдан юқори туради. Кал сеҳрли-фантастик ва ҳаётий-реалистик, сатирик эртақларнинг ҳам асосий персонажларидан биридир” [1:94].

Кал образи ўзбек, тожик, козоқ, қирғиз, қорақалпоқ, озарбайжон, мўғул ва бошқа халқларнинг фольклорида кенг тарқалган. Бу образнинг бир қатор шарқ халқлари эртақларида борлиги, тарихан бу халқлар маданиятининг умумийлигидан, фольклор асарларидаги образ ва мотивларнинг ҳам бир-бирига яқинлигидан далолат беради.

РЕЗЮМЕ

Мақолада ўзбек халқ оғзаки ижодида мансуб лоф жанрининг эртақ жанри билан ўзаро муносабати, ҳажвий эртақлар, ҳажвий эртақларда синов, ёлғон айтиш мусобақаси, ҳажвий қаҳрамонлар хусусида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается взаимодействие жанра узбекского фольклора с жанром сказок, юмористических сказок, испытаний в юмористических сказках, состязанием лжи, юмористическими героями.

SUMMARY

The article deals with the interaction of the Uzbek folklore genre with the genre of fairy tales, comic tales, tests in comic tales, the contest of lies, comic heroes.